

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОВАЦІЇ В РАДЯНСЬКОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Падун Є. В.

Становлення й розвиток інституту новації у вітчизняному цивільному праві необхідно розглядати в умовах історичного розвитку країни. Як відомо, в історії України протягом усього ХХ століття відбувалися значні зміни в соціально-економічній і політичній сферах. У зв'язку з цим розвиток цивільного права радянського періоду, як одного з основних галузей права, виступав засобом досягнення різних політичних цілей і відображав інтереси тогочасної влади. У зв'язку з цим необхідно провести комплексне дослідження особливостей розвитку правового регулювання застосування новації в радянській період розвитку науки цивільного права з метою встановлення найбільш характерних ознак досліджуваного правового інституту.

Дослідження, що стосуються цієї теми, були предметом аналізу вчених-цивілістів, з-поміж яких Є.О. Тупицька, Т.В. Боднар, І.В. Висіцька, С.І. Вільнянський, С.Н. Братусь, Г.М. Генкін та інші, однак до теперішнього часу не має єдності в поглядах на вказану проблематику, що й визначає мету цієї статті. Мета цієї статті – здійснити аналіз особливостей правового регулювання застосування новації в радянській період розвитку науки цивільного права на території України.

Зміна основ суспільно-економічного ладу й встановлення нового політичного курсу в нашій країні після Жовтневого перевороту 1917 р. не могла не відбитися на тогочасному цивільному праві. І хоча ще в 20-х роках минулого сторіччя в період оголошення курсу нової економічної політики в цивільному обігу існували приватноправові основи, то вже з 30-х років економіка країни практично повністю стає плановою. Обмеження використання в цивільному обігу підстав припинення зобов'язання було зумовлено ідеологічними догмами існуючого ладу. Як зазначав С.І. Вільнянський, радянське цивільне право не дає можливості боржнику відкупитися від виконання. Це пов'язано з тим, що мета соціалістичного суспільства полягає не в отриманні прибутку, а в максимальному задоволенні потреб суспільства, і самі зобов'язання прямо або побічно направлені на виконання планових завдань соціалістичної держави [1, 327].

Після прийняття 31 жовтня 1922 р. ЦК РРФСР, який набирав чинності 1 січня 1923 р., було обговорено та 16 грудня 1922 р. прийнято ЦК УСРР, який набирав чинності 1 лютого 1923 р., а тому ЦК УСРР 1922 р. був дуже схожий на ЦК РРФСР за своєю структурою й змістом.

ЦК РРФСР 1922 р. готувався на підставі доктринальних досліджень росіян-цивілістів і на основі матеріалів редакційної комісії по підготовці й складанню Проекту Цивільного уложення 1910 р., у зв'язку з чим "перейняв" велике число юридичних конструкцій, закріплених в Проекті [6, 149]. Не став виключенням і інститут новації, хоча в Кодексі 1922 р. саме поняття новації не використовувалося.

Відповідно до пункту "г" ст. 129 ЦК УСРР зобов'язання припиняється повністю або в частині за домовленістю сторін, зокрема шляхом складання нового договору, який мусив замінити попередній. Отже, укладення нового договору замість існуючого - це, власне, і є новація. Згодом таке розуміння новації призвело до того, що в

радянській цивілістиці, а пізніше і в сучасному цивільному праві новація стала розумітися виключно як зміна одного договірної зобов'язання на інший вид договірної зобов'язання. З цієї причини заміна первинного зобов'язання, що не має договірної конструкції, передбаченої цивільним законодавством, на інше зобов'язання без розгляду конкретних договірних форм у цивілістиці стала неприйнятною. Як зазначають з цього приводу Д.В. Мурзін та І.Ю. Мурзіна, що, можливо, із-за особливої сприйняття першого цивільного кодексу думка про новацію неодмінно пов'язувалася з новим зобов'язанням, під яким розумівся новий договір [6, 180].

Також слід зазначити, що розірвання договорів за взаємною домовленістю сторін (зокрема шляхом новації) у науці цивільного права зазначалося, що під час застосування новації потрібно пам'ятати, що планові договори між соціалістичними організаціями не можуть бути розірвані за домовленістю сторін, оскільки розірвання договору було б рівнозначне відмові від виконання планового завдання [1, 303].

Отже, ГК РРФСР 1922 р., а відповідно й ЦК УСРР сприйняли класичне розуміння новації, вироблене ще в римському праві. Хоча в науці цивільного права вказувалося, що новація може здійснюватися лише шляхом встановлення нового зобов'язання між боржником і кредитором, при цьому про новацію шляхом заміни якої-небудь зі сторін зобов'язання не могло бути й мови. Наприклад, боржник замість сплати грошей за куплену річ видає боргову розписку [1, 304]. Від новації відрізнялася проста заміна змісту первинного зобов'язання шляхом його зміни або доповнення (наприклад, у частині строків виконання, предмету виконання), тому що в цьому разі новації не відбувається й колишнє зобов'язання зберігало силу [7, 408]. Отже, заміну предмета виконання в такому випадку слід трактувати обмежено й використовувати стосовно зміни кількісних або якісних характеристик предмета тому, що в деяких випадках така заміна (наприклад, коли в передуючому зобов'язанні предметом виступала передача речі, а в новому - виконання роботи) є новацією.

В особливому порядку припинилося зобов'язання новацією грошового боргу шляхом видачі боржником кредиторю векселя або чека на суму боргу замість сплати цього боргу. У цьому разі передуюче зобов'язання припинилося не в момент отримання кредитором векселя або чека, а в момент платежу за векселем або чеком. У літературі наголошувалося, що в цьому випадку вексель або чек вважається виданим для отримання платежу, але не замість платежу [2, 481]. Хоча сторони за своєю домовленістю могли передбачити інше.

Виходячи з тлумачення пункту "г" ст. 129 ЦК УСРР, а також враховуючи доктринальні розробки, можемо визначити умови дійсності новації.

Однією з умов припинення зобов'язання за допомогою новації було волевиявлення сторін, оскільки через закон зобов'язання припинилося новацією тільки за домовленістю сторін.

Для припинення зобов'язання новацією необхідна була наявність дійсного передуючого зобов'язання, тому

що коли новаційне зобов'язання було недійсним, то й нове зобов'язання вважалось недійсним [1, 304].

Шляхом новації, могли припинитися різного роду зобов'язання, бо ст. 129 ЦК УСРР була розміщена в загальних положеннях зобов'язального права (глава I "Загальні положення" розділу "Зобов'язальне право").

Наслідком новації було припинення первинного зобов'язання, у зв'язку з чим боржник не міг пред'являти до кредитора вимогу, що передбачалася передуючим зобов'язанням [1, 304]. Окрім того, звертається увага, що акцесорні правовідносини, які належать до передуючого зобов'язання й забезпечують його виконання, припинялися одночасно з припиненням цього зобов'язання [7, 408].

У статті 209 ЦК УСРР одним з окремих випадків новації передбачалося припинення зобов'язання договору купівлі-продажу, найму майна або іншого зобов'язання шляхом встановлення замість нього позикового зобов'язання. У цьому випадку до нового зобов'язання застосувалися правила, які регулювали договір позики.

Отже, у ЦК УСРР 1922 р. передбачалося, що зобов'язання могло припинитися за домовленістю сторін шляхом заміни його новим зобов'язанням між тими самими особами. У такому разі припинялися всі відносини сторін, пов'язані з передуючим зобов'язанням, якщо сторони не домовлялися про інше.

Але наука цивільного права не стояла на місці й після проведення кодифікації цивільного права в 60-х роках минулого століття 18 липня 1963 р. було прийнято новий ЦК УРСР, який введений у дію з 1 січня 1964 р., але в кодексі розгорнуте нормативне регулювання новації було відсутнє, рівно як не використовувався в законі й сам термін "новація". Хоча в частині 1 ст. 220 ЦК УРСР передбачалося, що зобов'язання припиняється угодою сторін, зокрема угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими ж особами. Отже, хоча кодекс і передбачав застосування новації, але при цьому новацією її не називав. Слід звернути увагу, що саме в подібному трактуванні норми про новацію інкорпоровалися в сучасну редакцію ч. 2 ст. 604 ЦК України, де зазначено, що зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація).

Проте відповідно до ч. 2 ст. 220 ЦК УРСР припинення зобов'язання між соціалістичними організаціями угодою сторін, зокрема угодою про заміну іншим зобов'язанням, допускається в разі, якщо це не суперечить актам планування народного господарства. З викладеного можемо зробити висновок, що тогочасне законодавство не обмежувало застосування новації тільки у відносинах між громадянами [4, 344]. Разом з тим, на думку А.Л. Маковського, ця підстава припинення зобов'язань на практиці теж не мала практичного застосування, оскільки і зародження договору, і його основні умови, і все його існування визначалися тією чи іншою мірою обов'язковими плановими розпорядженнями, плановими актами [5, 110].

Але загалом, після набрання чинності ЦК УРСР 1964 р. стосовно правового регулювання новації все-таки відбулися деякі зміни. Так, законодавчо було передбачено зняття обмеження щодо застосування новації, тепер вона допускалася між соціалістичними організаціями, оскільки це не суперечило актам планування народного господарства (ч. 2 ст. 220 ЦК УРСР). Позитивним було й те, що в ЦК УРСР 1963 р. всі випадки припинення зо-

бов'язань було поміщено в окрему главу 19, яка мала назву "Припинення зобов'язань", що безумовно стало значним кроком вперед у порівнянні з діючим ЦК УСРР 1922 р. і дозволило більш повно та комплексно врегулювати відносини, пов'язані з припиненням зобов'язань.

Як зазначалося, хоча термін "новація" в ЦК УРСР не використовувався, подібна правова конструкція в кодексі все-таки передбачалася в ч. 1 ст. 220 ЦК УРСР. І в тогочасній науці цивільного права зазначалося, що угода про заміну одного зобов'язання іншим між тими ж особами (новація) була консенсусною операцією, оскільки припиняла зобов'язання в момент досягнення сторонами угоди про заміну його новим зобов'язанням [3, 426].

Крім того, підставою припинення зобов'язання шляхом новації була угода сторін. Закон не допускав примусової новації й не допускався новація шляхом зміни сторін зобов'язання, тобто зобов'язання могло бути припинене заміною новим зобов'язанням тільки між сторонами передуючого зобов'язання. Але слід звернути увагу, що практика застосування новації в період дії ЦК УРСР 1963 р. зводилася до її застосування переважно між громадянами [10, 465].

Також слід звернути увагу, що для застосування новації потрібно було враховувати деякі умови її застосування. Однією з умов, як і раніше, виступала умова чинності первинного зобов'язання. У разі недійсності первинного зобов'язання, зобов'язання, яке змінювалося шляхом новації, також визнавалося недійсним. На цю обов'язкову умову звертав увагу О.С. Іоффе, який зазначав, що зобов'язання, яке змінювалося новацією, повинне бути чинним, інакше новація визнавалася недійсною, окрім того, нове зобов'язання повинне було чим-небудь відрізнятися від передуючого [10, 465].

Угода між кредитором і боржником повинна була бути прямо направлена на припинення передуючого зобов'язання з обов'язковою його заміною новим, тобто сторони явно повинні були виразити намір провести новацію. Інакше разом з передуючим зобов'язанням існувало нове [8, 537].

У разі припинення зобов'язання шляхом його заміни новим відбувалося зупинення перебігу строків позовної давності: та частина строків позовної давності, що минула за передуючим зобов'язанням не бралася до уваги, а за новим зобов'язанням цей строк починав відраховуватися спочатку [10, 465].

Також слід зазначити, що подібно до ЦК УСРР 1922 р. основним результатом новації було припинення зобов'язання. При цьому припинялися й всі його додаткові вимоги (порука, застава та ін.) [3, 511].

Також, на думку В.А. Рясанцева, в якості одного з наслідків новації виступала заборона сторонам посилатися на передуюче зобов'язання в разі виникнення спору [8, 547]. Цей висновок полягає з того, що під час новації передуюче зобов'язання припиняється, і відповідно, сторони не мають права посилатися на нього (за винятком випадків, коли новаційне зобов'язання визнавалося недійсним, а передуюче зобов'язання відновлювалося).

Як і при заміні виконання, шляхом застосування новації не могли бути припинені деліктні та аліментні зобов'язання [4, 237]. У зв'язку з викладеним можемо зробити висновок, що за допомогою новації могли припинятися тільки договірні зобов'язання.

Отже, під новацією в період дії ЦК УРСР 1963 р. визнавалася угода сторін про заміну одного зобов'язання

іншим між тими ж особами. Сфера застосування новації переважно була зведена до побутових відносин між громадянами.

Не одержав детального правового регулювання інститут новації і в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1991 р. Відповідно до ч. 4 ст. 73 Основ законодавством або договором могли бути передбачені інші випадки припинення зобов'язань. Очевидно, що застосування домовленості про новацію передуючого зобов'язання не заборонялося, проте поняття "новація" законодавець також не використовував.

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, відзначимо, що в результаті досліджень положень радянського цивільного права щодо правового регулювання новації можемо зазначити, що не зважаючи на жорсткий адміністративно-плановий характер регулювання цивільних відносин у радянському суспільстві, новація не була остаточно забута теорією цивільного права й практикою. Хоча, безумовно, спостерігалася обмеження сфер застосування цього інституту та й законодавчо новація регулювалася недостатньо повно, що викликало її обмежене застосування на практиці.

Разом з тим, новація в радянський період зберегла свої основні ознаки, які були властиві цьому інституту ще за часів римського права й розвинені в зарубіжному та дореволюційному вітчизняному цивільному праві.

Література

Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву, ч. I. X. : изд-во Харьковского университета, 1958. - 339 с.

Генкин Д.М., Братусь С.Н. Советское гражданское право: учебник для юрид. высш. учеб. заведений / Д.М. Генкин, С.Н. Братусь, Л.А. Лунц., И.Б. Новицкий; Всес. ин-т юрид. наук Мин. юст. СССР; под ред. Д.М. Генкина. Т. 1 - Москва: Юрид. лит., 1950. - 495 с.

Гражданский кодекс РСФСР. Ч. 2. Учеб.-практ. пособие / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. О.А. Красавчиков. - Свердловск: Средне-Уральское Книжное Издательство, 1965. - 555 с.

Комментарий к ГК РСФСР / Авт. колл.: З.С. Беляева, С.Н. Братусь, Г.М. Генкин и др.; Под ред. О.С. Иоффе, Е.А. Флейшица; Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.:Юрид. лит., 1970. - 823 с.

Маковский А.Л. Общие правила об обязательствах в Гражданском кодексе // Вестник ВАС РФ, 1995, № 9. - С. 101-114.

Мурзин Д.В., Мурзина Н.Ю. Новація в російському договорному праві / Д.В. Мурзин, Н.Ю. Мурзина [и др.]; под ред. С.С. Алексеева // Актуальные проблемы гражданского права; Исследовательский центр частного права. Уральский филиал. Российская школа частного права. Уральское отделение. - М: Статут, 2000. - С. 148-192.

Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательствах. М.: Юр. лит., 1950. - 412 с.

Советское гражданское право: учебник: в 2 ч. / под ред. В.А. Рясенцева. - М.: Юридическая литература, 1986. - Т. 1. - 1986. - 546 с.

Советское гражданское право. В двух томах. Том I. / Под ред. О.А. Красавчикова. М., 1968. - 734 с.

Советское гражданское право: Учеб. для юрид. ин-тов и фак. / Ленингр. гос. ун-т. Отв. ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстой, Б.Б. Черепяхин. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. Т. 1. - 472 с.

Падун Є.В.

здобувач кафедри цивільного права і процесу НАВС

Надійшла до редакції: 26. 12. 2012

УДК 347.122

ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЗАКОННОГО ІНТЕРЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Падун Р. В.

Частиною 2 ст. 16 Цивільного кодексу України визначено основні способи захисту цивільних прав та інтересів шляхом їх перерахування. Одним з перших таких способів є визнання права. Отже, по суті, законодавець підтверджує визнання права як спосіб захисту цивільних прав та інтересів. Проте закон не містить легального визначення самого способу захисту цивільних прав та інтересів. До того ж вказаний у ст. 16 ЦК України перелік способів не є вичерпним. Тому під час дослідження питань, пов'язаних з визнанням права як способом захисту цивільних прав та інтересів, виникає питання: чим, крім прав, у судовому порядку здійснюється захист законних інтересів зацікавленої особи?

З метою більш глибокого визначення правової природи визнання права як способу його захисту необхідно провести комплексне дослідження особливостей захисту цивільного інтересу шляхом визнання права, адже крім порушеного (оспороного) права в судовому порядку здійснюється захист законного інтересу зацікавленої особи.

Питання, що стосуються застосування визнання права як способу захисту законного інтересу, були предметом дослідження вчених-цивілістів, з-поміж яких С.Н. Братусь, О.С. Иоффе, Н.І. Матузов, З.В. Ромовська та ін.

© Р.В. Падун, 2013

Однак вказані науковці розглядали можливість захисту цивільного права шляхом його визнання, а питання, пов'язані з захистом цивільного інтересу шляхом визнання права, не досліджувалися, що й визначає мету цієї статті.

Під захистом цивільних прав і законних інтересів слід розуміти дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів і осіб, які зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а також охоронюваного законом інтересу [3, 290].

У свою чергу, під охороною цивільних прав слід розуміти сукупність різних пов'язаних між собою заходів, які здійснюють органи державної влади та громадські об'єднання, і які направлені на попередження порушень прав людини або усунення перешкод, що не є порушеннями, на шляху здійснення прав і свобод, а захист прав – це примусовий щодо зобов'язаної особи законний спосіб відновлення порушеного права або самою уповноваженою особою, або компетентними органами [11, 11-15].

Отже, захист цивільних прав пов'язаний, насамперед, зі скоєним правопорушенням, охорона ж визначається як сукупність заходів, які застосовуються під час порушення права та законного інтересу. Також у ст. 15 ЦК України

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**